

Virt István

„ELSZAKASZTOTTAD A TESTEMTŐL ÉN LELKEMET”

(Közösségi szereprendszer a moldvai csángók halottas szokásainak és hiedelmeinek hagyományozódásában)

ÖSSZEFOGLALÁS

A II. világháború utolsó éveiben hat moldvai községből közel ezren szülőföldjüket elhagyva először Bácskában, majd a front közeledtével onnan elmenekülve három Baranya megyei községben telepedtek le. Moldvából való tömeges elvándorlásuk miatt fél évszázada nem csak sajátos és archaikus hagyományokkal rendelkező szülőföldjüktől szakadtak el, hanem ezzel egyidőben svábok, felvidéki és erdélyi magyarok lakta falvakba, heterogén kulturális környezetbe kerültek.

A haldokló szenvedéseinek könnyítését, a halott mosdatását, öltöztetését, búcsúztatását és temetőbe kísérését az emberi lélekkel, és a lélek túlvilági életével kapcsolatos hiedelmek határozzák meg. A halott felkészítésének, a temetésének, majd az ezt követő tornak a tennivalóit ellátók személye a moldvai csángóknál a halotthoz fűződő rokonsági kapcsolatnak megfelelően választódik ki. Minden rokonsági státuszhoz megfelelő szerep kötődik. A rokonsági kapcsolattól függő különböző teendők ellátása már gyermekkorban kezdődik és az idő múlásával egyre bővül a szerepek köre. A státusz-szerep viszony azáltal válik a hagyományozódás szempontjából meghatározóvá, hogy az egyén minden esetben más rokonsági kapcsolatban van a meghalt személlyel, így alkalmanként más szerepelvárásnak kell megfelelnie. Felnőtt korára a mindig változó státusznak megfelelően szinte az összes szerepet ellátva sajátítja el a közösségi szokásrendszerhez igazodó viselkedésmintákat, tennivalókat.

A Baranya megyében élő csángók rokonságának többsége Moldvában maradt, így adott esetekben hiányoztak azok a személyek, akiknek bizonyos tennivalókat el kell látni. Bármely szerep ellátására alkalmas szomszédság gyakran felvidéki magyar vagy sváb volt, akik eltérő kultúrájuk miatt nem végezheték el a hiányzó rokonok feladatait. A töredékes rokonsági státuszviszonyok, a környezet heterogén kultúrája és a temetői halottasházban való ravatalozási kötelezettség a Baranya megyei csángóknál a hagyományos moldvai halottas rítusok többségének megszűnését eredményezte.

ABSTRACT

In the last years of the World War II, nearly one thousand of them, of six villages of Moldavia, left their motherland. At first, they settled down in Bácska, however, as the front line was approaching, they escaped to three villages of Baranya County. Because masses of them left Moldavia, they did not only get away from their motherland fifty years ago, which had very special and archaic traditions, but, at the same time, they got into a heterogeneous cultural environment in villages where Hungarians of Transylvania and Hungarian Highland and Swabians lived.

It is beliefs concerning the human soul and the soul's life beyond the tomb that determined the way of easing one's sufferings, that of washing and dressing the dead person's body, sending him/her off as well as accompanying him/her to the cemetery. The persons in charge of arranging the preparation and burial of the dead and organizing the burial-feast are selected on the basis of their relationship to the dead. Each degree of relation has its own special role. Completion of different tasks that depend on the degree of relationship starts in early life and the range of such tasks extends in progress of time. For passing the tradition, the relation between state and role becomes determinant by the fact that the individual in every case is of different of relationship with the dead person so he or she has to meet different expectations of role in different cases. Thus, as one's state changes all the time, by the time he or she grows up, the individual learns the specific behavioural patterns and tasks corresponding to the traditions of the community, by having acted in almost all possible roles.

Most of the relatives of the Baranya County *csángós* remained in Moldavia so in certain cases persons needed for certain tasks were missing. Quite often, it was a Swabian or a Highland Hungarian who could act in any roles, however, they could not substitute the missing relatives because of their different culture. Missing persons in the hierarchy of relationships, the heterogeneous culture of the environment as well as the obligation

to lay out the body in the dead-house have resulted in the loss of most of the traditional Moldavian mourning rites in the Baranya County *csángó* communities.

Bevezetés

A Keleti-Kárpátok vízválasztójától keletre a Tatros, Tázló, Beszterce és Szeret folyók völgyében élő moldvai magyarok eredete napjainkban is vitatott. Gunda Béla és Lükő Gábor a Románvásártól északra a Szeret és Moldva folyók között, valamint Bákótól délre élőkét moldvai magyaroknak, a Szeret, Beszterce, Tázló és Tatros völgyében élőkét pedig moldvai székelyeknek nevezi (Gunda, 1994: 40.). Weigand Gustáv (Weigand, 1902: 131-7.) és Munkácsi Bernát (Munkácsi, 1903: 54-56.) a moldvai magyarokat a kunok leszármazottainak tekintik, akik a székelyek XIII. századi betelepülése miatt elszékelyesedtek. Fodor István és Ferenczi Géza régészeti kutatásokra hivatkozva arra a következtetésre jutottak, hogy a moldvai magyarok a X-XI. század elején a keleti és északkeleti gyeplínia mentén húzódtak a Kárpátokon kívüli területekre (Ferenczi 1990: 250-254; 373-384.) Bizonyíthatóan a XIII. századtól Moldvában élő magyarok településeit az évszázadok során több ízben érték el a Kárpát-medencéből keletre irányuló népmozgások tömegei. (A moldvai magyarok eredetével kapcsolatos különböző elméleteket, az évszázadok során bekövetkezett népmozgásokról részletes összefoglalót közöl Gunda, 1994: 39-53.) 1412-től a huszita üldözések elől Szerémségből, az 1764-ben bekövetkezett mádэфalvi vérengzést követően Székelyföldről menekült nagyobb népesség Moldvába. A mádэфalvi veszedelem után menekülő székelyek alapították többek között Pusztinát, Lábnikot, Ketríst, Aknavásárt.

A II. Világháború éveiben hat moldvai faluból jelentős számú népesség települt Bácskába, ahonnan a háborús helyzet változása miatt mindenüket hátrahagyva elmenekültek és legtöbbször Baranya megye három községében találtak új otthonra. *Szárászon* Pusztinából 270 fő, Diószénből hárman, Klézséből tízen, Lészpedről harmincan telepedtek le. *Egyházaskozárra* Magyarfaluból háromszáznegyvennyolcan, Lábnikból kétszázötvenöt és Klézséből harmincan költöztek. *Mekényesre* 70 lészpedi és 14 klézsei család került. A három Baranya megyei faluban a moldvaiak származásuk szerinti összetétele a hetvenes évek elejétől a szórványos, majd a nyolcvanas évek nagyszámú költözései miatt módosult. (Szarászon a moldvai családok Egyházaskozárra, Mázaszászvárra, illetve Komlóra költözése miatt 1994-ben a valamikori ötven családból mindössze kilenc maradt.)

A Baranya megyei moldvai csángók halottas szokásait és hiedelmeit 1979-ben kezdtem vizsgálni, majd 1986-tól több alkalommal eljuthattam azokba a moldvai falvakba is, ahonnan a baranyai csángók származtak (Virt, 1989; 1990; 1991; 1992; 1993; 1994). Az 1996-ig tartó kutatás célja az volt, hogy a halottas szokásokon és az emberi lélekkel kapcsolatos hiedelmeken kívül a hagyományozódás folyamatát meghatározó törvényszerűségeket is vizsgáljam egyrészt a szülőföldön maradt, másrészt az ötven éve tőlük elszakadt, heterogén kulturális környezetben letelepedett moldvaiak körében.

A hagyományozódás pszichológiai aspektusból nem más, mint interakción keresztül megvalósuló szocializációs folyamat, amelynek közege az egyént magában foglaló elsődleges (primer) csoport, eszköze pedig a kommunikáció. Szociálpszichológiai megfogalmazás szerint az elsődleges csoportot a tagok közötti közvetlen érintkezés, tartós kapcsolatok és együttműködés, valamint személyes érzelmek jellemzik. A másodlagos (szekunder)

csoporthoz a tagok között általában szervezeti kapcsolat van, nem jellemző a közvetlen kontaktus és jelentéktelen az érzelmi kapcsolat. Egy moldvai faluközösségben a szocializációs folyamat jellemzői alapján a vérrokonok, házassági és műrokonok, valamint a szomszédság alkotják az elsődleges csoportot, a falubeli „idegenek” pedig a másodlagos csoportot. Halálesetkor az elsődleges csoporthoz tartozó személyek számára a rokonsági, ill. ismeretségi foknak megfelelő csoportstátuszuk konkrét tennivalókat jelentő szerepeket ír elő, amitől csak alkalmatlanság esetén lehet eltekinteni. A másodlagos csoport tagjai pedig egyrészt a halálesetet követő szertartások és bizonyos események résztvevői, másrészt a rítusok megtartásának közösségi kontrollját is ellátják.

Test és lélek

A földi lét végén a lélek végleg elhagyja az ember testét; bekövetkezik a halál. Ezután az emberi test ugyanolyan élettelen anyaggá változik, mint annyi minden a környezetében, a lélek távozásával megszűnik élő szervezet lenni. A pillanat, amikor a lélek elválik a testtől, választóvonal élet és halál között.

A magyarok kereszténység előtti hitvilága, a többi finnugor népcsoport hiedelmeihez hasonlóan feltételezte, hogy az emberi testben két lélek lakozik. A testlélek születéstől a halál pillanatáig mindig a testben tartózkodik, a test általa válik élővé s távozásával holttá. A testlélek a lélegzettel azonosítható, halálkor az utolsó lélegzettel, sóhajtással távozik, a haldokló „kilehelte a lelkét”. A szabadlélek a testlélekkel ellentétben időnként elhagyhatja az ember testét, ez idő alatt nagy távolságokat járhat be akadályok nélkül, s az ilyenkor látottakat álmokként, látomásként éli meg az ember. (Diószegi, 1978: 22-28.).

A kettős lélekképzet a moldvai csángók körében napjainkban is olyannyira ismert, hogy a lélek megnevezésével is megkülönböztetik a test-, és szabadlelket. A lélegzettel azonosított testlelket „szuszogónak” mondják, aminek távozása okozza a test halálát. A testet néha elhagyó, álmot okozó szabadlelket a moldvai Diószén faluban „eszmének” nevezik. A testből elszálló szabadlélek csak akkor okozhat bajt, ha valami megakadályozza a visszatérését. 1981-ben a Baranya megyei Szárászon késő este beszélgettem Benedek Róza nénivel, aki 1906-ban született Diószén községben. Rajtunk kívül még egy személy volt a helyiségben és amikor Róza néni észrevette, hogy az illető elaludt, meggyújtott egy gyertyát és az ágy melletti székre tette. Kérdésemre, hogy égő villany mellett miért tett gyertyát az alvó mellé, a következőt mondta: „Megijed álmába és felszökik, akkor az eszméje még nincsen vissza, mer az eszméje menen az álommal. Este beszélgetünk és aluszik valaki ott, akkor gyújtunk gyertyát, hogy az eszméje visszatanájjon.”

Az ember számára láthatatlan lelket a ház körül élő állatok képesek észlelni, ami a kutyák, lovak, tehenek, tyúkok nyugtalan viselkedését okozza. A moldvaiak szerint a lélek méh, pillangó, madár alakjában, valamint pára formájában is megjelenhet, illetve jelenléte olyan zajokat okoz, aminek más magyarázata nincs. A moldvai csángók úgy tartják, hogy haláleset előtt a korábban meghalt közeli rokon lelke valamilyen alakban megjelenik a közelben, hogy a hamarosan távozó lelket majd elkísérje a másvilágra. A napokkal, hetekkel korábban megjelenő lelket látva „bankolnak a kutyák”, „kikirél a tyúk”, lovak, tehenek „dörömbölnek” az istállóban. Magyarfaluban gyermek halálát jelenti, ha pillangó repül be a házba s ott köröz, Pusztinában, Klézsén és Magyarfaluban házbeli halálára gondolnak, ha álomban, vagy valóságban valakit madár, méh, vagy pillangó körbepöly. A halál előjelei a családot és annak környezetét figyelmeztetik, felkészítik a várható eseményre. Ennek az általános készenléti helyzetnek a házbeli súlyos betegsége, haldoklása vet véget azáltal, hogy a beteg környezetét aktivizálja a szükséges teendők ellátására. Haldoklás biztos jeleiként tartják számon, amikor a súlyos beteg teste teljesen elgyengül, szemei zavarossá válnak, illetve

hosszabb ideje tartó súlyos állapotában hirtelen átmeneti javulás áll be, ami a visszaemlékezések szerint nem sokkal a halál beállta előtt jellemző: „Esszerűen lecsillapodik az a beteg, észhez tér, akkor már megijennek, lássák, hogy észhez tér, akkor már megijennek. Nagymamám es úgy vót, hogy egy hétig nem evett, aztán kért enni, hogy főzzenek puliszkát. Nagymamám evett, aztán visszafeküött és nagyon csöndesen meghalt. Lecsillapodik halál előtt.” (Pusztina, Kiss Magdolna sz. 1966.) A haldokló lelkének elkísérése miatt megjelenő, régebben meghalt rokon lelkének közelségére és hamarosan beálló halálra gondolnak, amikor a házban magától kinyílik az ajtó, bútorok megreccsennek, vagy úgy esik le egy kép a falról, hogy a szög a falban marad. Az elbeszélések szerint a haldokló láthatja is a közelében tartózkodó meghalt rokon lelkét: „Az én mámám meg van halva hetvenháromba. S mikor immánd, hogy haljon meg, le vót így feküve, nézett fel így egy felé s akkor beszélt azokkal. Valakivel beszélt. Mi mentünk, szólítottuk, mámá, mámá. Akkor ő jött helyre s szólott nekünk es. Aztán vót regvel s ő románnyul beszélgetett velük, mondotta, hogy jövök, jövök. Sokan mondták, hogy beszélnek, gondolom jönnek az atyafiai érette. Nézett a ház tetejibe s azokhoz beszélt oda.” (Kisszalonc, Elek Anna sz. 1927.) Azokban az esetekben, amikor a haldokló idegen környezetben emlegeti az érte jött halott rokont úgy gondolják, hogy a beteg lelke már „kijár”, közelebb van a másvilághoz: „Néném haldoklott s nagyon rikolytott, kérdeztük kit rikolyt, monta a testvéremet rikolytom, őt látom, de még van egy gödör s nem tud jöni ide héjzám. Akkor három nap belémútt s meghalt. Azér lássa, met akkor odavan olyankor, má halálán van, jobban tart héjzájuk.” (Pusztina, Lackó György Katalin sz. 1931.)

Haldokláskor a közelben tartózkodók viselkedését és tennivalóit a beteg állapotának, szenvedésének könnyítése határozzák meg. Ilyenkor a beteget már egy percre sem hagyják magára, s a haldoklás tényét jelzik a falnak is. Haldokláskor estétől reggelig égetik a villanyt, amiből az utcabeliek és az arra járók megtudják, hogy a beteg halálán van. A szomszédok, illetve az utcabeliek ketten-hárman mindig vannak a haldokló mellett, különben a házbelieknek kellene éjjel-nappal a haldokló mellett maradni.

Nehéz halála azoknak van, akik életükben rosszat tettek, valamilyen bűnt nem vallottak be, vagy haragosuk maradt. A szenvedést látva a közelben állók megpróbálnak könnyíteni a haldoklón, elhallgatott bűnének bevallását kérik, aminek megtörténte után a megbocsátás elengedhetetlen. Előfordul az is, hogy feltételezett haragosát hívják a betegágyhoz azért, hogy kibéküljenek. Ebben a helyzetben nem csak a haldokló haragosára nézve kötelező a békülés, hanem a betegre is. A szenvedés feltételezett okának megszüntetésén kívül a rokonok, szomszédok haldokló körüli személyes jelenlétükkel, imádságokkal és különböző hiedelemcselekvésekkel igyekeznek megkönnyíteni az utolsó órákat. A beteg állapotának további romlásakor a házban tartózkodó szomszédok, ismerősök közül valaki elmegy a papért, aki a haldoklót meggyóntatja és feladja az utolsó kenetet. A pap távozása után a betegágy körül levők az eszméletén levő beteggel beszélgethetnek, vagy csendben imádkoznak mellette. Az ilyenkor szokásos Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszek egy Istenben elmondásán kívül Kisszaloncon olyan archaikus ima is illeszkedett a szenvedést könnyítő imafüzérbe, amit máskor „pénteki imádságként” szoktak mondani: „Imádkoznak, mondják a Miatyánkot, Üdvözlégyet, meg ezeket. Aztán az én mámám tanított minket, a nagypénteki imádságot, hogy jó azt imádkozzuk, mikor lássuk, hogy hal meg valaki.

Mi van ma péntek,
Annak es a napja.
Krisztus menen kénjára,
Kénján esik esetjin,
Egy mélységes sebjein.
Az én házam szent Antal,

Négy szegibe négy angyal.
A közepibe egy ótár,
Az ótáron aranykereszt,
Itt, ahol a mi urunk, Jézus Krisztus.
A szent haja leeresztve,
Szent ajaka megkékülve,
Jobb kezibe kis könyvecske,
Abból imádkozik vala.
Odamenen szent Lukács ivangyélus Isten,
Mi dolog, mi dolog, mi urunk, Jézus Krisztus?
A szent hajad leeresztve,
Szent ajakad megkékülve,
Jobb kezédbe kis könyvecske,
Abból imádkozol vala.
Addolog, addolog szent Lukács ivangyélus Isten,
Ki vagyok parancsolva a kálvári hegyre.
Két lábamba két vasszeget Istennek,
Két kezembe két vasszeget Istennek,
Vasostorokkal ostorojzanak,
Vaslándzsákkal döfékelnének,
Vaskesztyűkkel kesztyűzzenek,
Tövisekkel koronájzanak,
Epével itassanak,
Vizes nyálakval köpdössenek,
Véres kendezőkkel kendejzenek,
És a feteke frégynék szinyível
Piros véremet elitassák.
Ó, menj el, menj el szent Lukács ivangyélus Isten,
Feteke frégynék szinyíre,
Hírezzed ezt az én kényyaimat.
Ki elmondja ezt az imádságot
Este lefektibe,
Regvel felkeltibe,
Apját, anyját a Purgatórum tüziből megváltja,
S magának irgalmat, kegyelmet nyer az Isten előtt,
Ámen.”

(Kisszalonc, Elek Anti Anna, sz. Ádám A., 1927. Felv.: 1995. Vö. Tánczos, 1995: 151-165; 188-231.)

Pusztinában és Diószénben azzal is megpróbálják megrövidíteni a szenvedést, hogy (sokszor a beteg kérésére) kiveszik a feje alól a párnát, mert az abban levő toll miatt nem tud a lélek megszabadulni a testtől. (Róheim Géza feltételezi, hogy a tollas párnától való elkülönítés hangsúlyozása azon a képzeten alapul, hogy a madár alakkal (is) azonosítható távozó lelket a hozzá hasonló tollak visszatartják. Róheim, 1925: 160.). Diószénben erről a következőt mondták el: „Aztán még más kiveszi a párnát, azt mondják ne legyen tollúból a párna a feje alatt, met akkor még nehezen menen ki a lélek, visszafogja a tollúpárna.” (Diószén, Franku Magda sz. 1936.)

Pusztinában, Klézsén, Diószénben, Lábnikon és Magyarfaluban a válságos állapotú haldokló kezébe egy szál gyertyát fognak mindaddig, amíg meg nem hal a beteg. Pusztinában

és Lábnikon lehetőleg valamelyik vérrokon, „nyám”, Magyarfaluban házastársi rokon, sógor vagy sógorasszony, a többi faluban bárki a beteg kezébe foghatta a gyertyát, aki nem félt a halottól. Pusztinában és Lábnikon az említett hozzátartozók helyett akkor fogta valamelyik szomszéd a gyertyát, ha a hozzátartozók féltek a halottól. Magyarfaluban az is szokás, hogy a haldokló ember valamikori keresztelőjén égetett gyertyát haláláig megőrzik és haldokláskor ezt a keresztelői gyertyát fogják a kezibe, majd halála után elégetik a ravatal, „nyújtópad” mellett.

Test és lélek a halál után

„Mikor már látták, hogy többet végig nem szusszan egyet es, addig tettek gyertyát. Még szusszant, de kicsit, met az a szuszogó menen fel végig-végig, eddig menen a szájáig. A szuszogó innen indul a hasától, lassan menen, menen fel s végire ér. Hasából már nem szuszog, már menen fel, akkor lesz vége hamar. Édesapámnak én gyútottam gyertyát, met nem vót, csak egy szomszédember, s tartottam a kezibe. Szuszogó csak menen föl, menen föl s eccer csak kimegy. Kimegy a szuszogója, a lelke, szuszogó s lélek ugyanaz.” (Klészse, Hodoróg Andrásné sz. 1942.)

Hosszabb-rövidebb szenvedés után az utolsó lélegzettel, sóhajtással „kileheli a lelkit”, vagy „kiszállt”, „kikoppant”, „kiszakadt” a lelke, illetve „kifújja a szuszogóját”, „kimenen a szuszogója”. Klészén, Diószénben és Lábnikon többen tapasztalták, hogy halál beálltakor magától kinyílt az ajtó, amit vélekedéseik szerint a testtől megszabadult lélek távozása okozhatott. Pusztinában (és a közeli Kisszaloncon), valamint Diószénben ajtót, vagy ablakot, Lábnikon, Klészén és Magyarfaluban ajtót nyitnak a lélek útjának megkönnyítésére. Magyarfalu kivételével a vizsgált községekben napjainkban is kikísérik a halott lelkét, hogy könnyebben távozzon a házból. Pusztinában, Lábnikon, Diószénben és Lészpeden a haldokló kezében tartott gyertyát a halál beállta után kiveszik a halott kezéből, és az égő gyertyával kimennek az ajtón és imádkozva háromszor megkerülik a házat, „elkísérik a lelkit”, „az útján is legyen világossága”: „Mikor meghótt, elment tőle a lélek s kiveszik a gyertyát, akkor avval a gyertyával megkerülik háromcor a házat. Az vitte akarkicsoda, aki megfogta akkor a kezeibe. Napfeljövetre indulnak, háromcorig megkerülik s akkor bémennek s leteszik a tűz eleibe, oda a szóba (tűzhely) eleibe, hogy szipja be a füstyt. Az arra legyen, hogy avval a szál gyertya fényességével elkísérték a lelkit.” (Pusztina, Mórincz Margit sz. 1949.)

Pusztinában, Lábnikon és Klészén előfordult az is, hogy halál beálltakor a hozzátartozók hangosan siratózni, vagy jajveszékelnéi kezdtek és emiatt a halott ismét magához tért, „visszasiratták”. Ilyenkor az útjáról már visszatérített emberre hosszú szenvedés várt, s ezalatt vágyakozva emlegette a halálát követően látott csodálatos utat: „Szomszédba egy ember meghótt és felsiratták. Az ember meghótt és a vérei (rokonai) siratózni kezdtek és akkor felébredt. Még élt két hetet. Vért okádott. Mondta, hogy mét nem hagyatok nekem békét utamon amin elindúttam, olyan szép vót, olyan virágok, tük olyakat nem láttatok, olyan fényesség, de én többet azt az utat nem kapom meg. Nekem többet az az út nincs. Más utam lesz, sokkal nehezebb. Mét nem engedtetek el.” (Pusztina, Eröss Józsefné sz. 1923.)

Pusztinában és Magyarfaluban olyan eseteket is számontartanak, amikor a testből eltávozott lélek a halál pillanatában a távol élő rokonoknak jelzést adott, tudatta velük a halált. Pusztinában szokatlanul rossz álmot látott, majd verejtékezve riadt fel egy asszony, akinek messze élő testvére éppen akkor halt meg. Másik esetben egy asszony a lánya halálának órájában azt álmodta, hogy méhek röpködnek a feje körül s nem tudja azokat elhessegetni. A méhek miatt (Ld.: „Előjelek”) felébredése után halálesetre gondolt, aminek a híre másnap reggel meg is érkezett. Magyarfaluban az álombeli jelzéseken kívül valóságban is tapasztaltak olyan jelenséget, amit a testet elhagyó lélek távoli jelzésének tartottak. Egy asszony miután

előző nap hazaérkezett a távoli városi kórházban fekvő fia látogatásából, másnap az asszonyokkal szőni akart, de a szövőszéken egyszerűen nem ment a vetőfa, képtelenek voltak a munkára. Az asszony meg is jegyezte, hogy biztos a fia nem engedi, mert meghalt. A később érkező táviratból tudták meg, hogy a fiú valóban akkor halt meg, amikor az asszonyok hozzákezdtek volna a munkához.

Ezeknek az elbeszéléseknek a kapcsán érdemes megállni néhány gondolat erejéig. A korábbiakban már szó volt arról, hogy a szabadlélek testen kívüli, tér és időhatárokat nem ismerő útjain tapasztaltakat az alvó ember álmokképként éli át. A szabadlélek („eszme”) testből való időleges eltávovozása közben alszik az ember, esetleg eszméletlen állapotban várja a test a szabadlélek visszatérését. Ez idő alatt a testlélek, a lélegzetlélek („szuszogó”) tartja életben az emberi testet, ami majd a szabadlélek visszatéréseivel visszanyeri öntudatát. Amikor a testlélek is kiszáll az emberből, véget ér a földi élet, a test holt anyaggá válik. A testlélek a halál pillanatában szintén térbeli korlátok nélkül, egyazon pillanatban, több helyen okoz olyan rendkívüli jelenségeket, amelyekből a távol élő rokonokkal tudatja a halált. A testlélek lényegében csak az élő emberi testtel együtt létezik, halált követően már nem nagyon beszélhetünk róla. Paasonen gondolatmenetét idézve Pais Dezső a következőket írja erről:

„A halál alkalmával a lehellet a száj és az ornyíláson elhagyja a testet, »kimegy, elmegy«, ahogyan a nyugati és keleti finnek mondani szokták. Mi lesz belőle ezután, teljesen ismeretlen; bizonyára a levegőben illan el, mint egyéb párák.” (Pais, 1975: 188.)

Az elszálló testlélek kikísérése után a moldvai csángók sem beszélnek többet a „szuszogóról”, hanem a halálesetet követően egy ideig még a közelben marad, később a másvilágra távozó szabadlélekről igyekeznek gondoskodni.

A halálesetről hamar tudomást szereztek a faluban. A közelben lakók többsége már a haldoklás ideje alatt járt a háznál és a haldoklásnak is gyorsan híre megy. A halált harangozással tudatják a faluval s ezután többen elmennek a halottas házhoz, hogy a szükséges tennivalókban segítsenek, vagy résztvevői legyenek a különböző eseményeknek.

A holttest felkészítése és a lélek ellátása

A halottal egy házban lakó egyenes ági rokonoknak a holttesttel kapcsolatos teendők ugyanúgy tiltottak, mint a virrasztásra, torra szánt ételek elkészítése. Ritka kivételt csak azok az esetek jelentenek, amikor a megboldogult még életében meghagyta, hogy bizonyos feladatokat (pl. mosdatás, öltöztetés) csakis közeli hozzátartozója végezze. A halott felkészítésének, a virrasztás, temetés és a tor előkészületeinek feladatait a távolabbi rokonok, ismerősök, szomszédok sokszor külön felkérés nélkül látják el. A tennivalók egy részét a halotthoz fűződő rokonsági kapcsolat, mint státusz-szerep viszonyt jelöli ki, másik részüket a tiltott személyeken kívül bárki elláthatja: „Nem dőgoztak a nyámok abba az üdőbe, míg vót a hótt. Csak mondták, hogy ezt tegyed fel meg azt tegyed fel, vágd el, tegyed túl, de ők nem nyúltak ételhez, semmihez. Azt mondták, hogy nekik nem lehet, hogy dőgozzanak. Jöttek szomszédok, távolabbi nyámok, kik nem sirattak” (Magyarfalu, Bácsu Mihály sz. 1919.) Külön felkérés minden esetben azokat illeti meg, akiknek a tevékenységéhez valamilyen speciális tudás szükséges. Ezek közé tartoznak a főzőasszonyok, vagy az előénekes, „szoltározó” asszonyok, illetve a halott mosdatását végzők.

A halott mosdatását, öltöztetését Pusztinában, Diószénben és Magyarfaluban az egyenes ági rokonok általában csak akkor végezhetik el, ha nem laknak közös udvarban a halottal. Ez alól természetesen vannak olyan kivételek, amikor halott gyermekét az édesanyja mosdatta meg, vagy idős asszony meghagyta lányainak, hogy ők készítsék fel: ”vín, hitvány testit más ne lássa”. Leggyakrabban sógort (sógorasszonyt), komát (komaasszonyt), illetve szomszédokat kérnek meg a halott „feresztésére”, felkészítésére. Kisgyermeket legtöbbször a

keresztanyja mosdatja. Magyarfaluban és Kisszaloncon az udvar félreeső részén „a kert korcába” földre tett deszkákon, a többi faluban bent a házban teknőben, ennek hiányában földre tett lepedőn mosdatják meg a halottat: „Ha mondjuk asszon hal meg, akkor keresnek egy asszont mellé, akárkit, de csak aki nem fél, hogy odamennyen a hótthoz. Asszonnak asszont hínak, embernek embert hínak, hogy felferessze. Lehet lejék nyám (rokon) es, lehet lejék idegeny es. Nem lett az életből onnajt hon meghótt, szomszéd, vaj valakit. Mind csak idegenyebb úgy.” (Magyarfalu, Bogdán Klára sz. Csernik K. 1949.)

A halott körüli teendőket azok az emberi lélekkel és túlvilági étellel kapcsolatos hiedelmek határozzák meg, amelyeknek megfelelően a holttest felkészítésével és a lélek ellátásával a másvilágra vezető útról és az ottani életéhez szükségesnek vélt kellékekről gondoskodva a lélek nyugalomát biztosíthatják. A halott felkészítésekor különösen ügyelnek arra, hogy a holttesttel érintkező dolgokat a későbbiekben mások által hozzáférhetetlenné tegyék és ezzel megakadályozzák a lélek nyugalomának megzavarására irányuló ártó szándékú mágiát. Az idősebb moldvai csángók egy része élete során a fésülködéskor kihullott haját nem vetette tűzbe, hanem összegyűjtötte azért, hogy halála után azzal töltsék meg halottas párnájukat. Arra napjainkban is ügyelnek, hogy fésülködéskor a haj ne szóródjon el, mert halál után a földön elszóródott haj nem hagyja nyugodni: „Egy-egy helyt még meggyűjtötte a fehérség a haját s csinált párnát. Azt teszik a feje alá, mikor temetik el. Apámnak a hugát úgy temették, meggyűjtötte a haját ameddig ő élt s párnát abból csinálta a koporsóba. Tűzbe vetik, vagy meggyűjtik, met ha széthányja, halála után jár érte vissza a másvilágról, hogy szedje össze. Addig nem nyugodhat.” (Magyarfalu, Gyurka György Rózsi sz. Vadász R. 1916. Vö. Gegő: 1838: 14.)

Mosdatás után a levágott körömdarabokat, kifésült haját, valamint törülkövendőket tűzbe vetik, vagy a vízzel együtt olyan helyre öntik, ahol mások nem férhetnek hozzá. A holttesttel valamikor összetartozó, vagy közvetlenül érintkező dolgokat a holttesthez hasonló módon távolítják el: Pusztinában és Magyarfaluban a mosdatásnál használt víznek is (kis) gödröt ásának és abba öntik a vizet, Lészpeden, Klézsén, Diószénben és Magyarfaluban a kert végében kiöntött víz helyét teknővel leborítják, „az a koporsója”. Baranya megyében letelepedett idősebb klézsei és diószéni asszonyok arra is emlékeztek, hogy szülőfalvaikban a távozó lélekhez hasonlóan a mosdatásnál használt vizet is égő gyertyával kísérték ki: „Megferesztették és mikor a tekenyőbe kivitték a vizet, megkerűtték a házat hol meg tudták kerülni, úgy a tekenyővel együtt, mentek utána gyertyával. Mikor odaértek a ház hátához, oda leöntötték a vizet és akkor oda le es borították a tekenyőt. Azt már nem tudom meddig ült őt a tekenyő úgy. Úgy vót a szokás, úgy érték a régi öregektől. A gyertyát es vitték, hogy kikerülik az utolsó vizit.” (Egyházaskozár, Dávid Illésné sz. Istók R. 1908. Klézse)

A moldvai csángók hiedelmei szerint a halott lelke a temetésig a házban marad. A halottas háznál ezért éjjel-nappal égetik a villanyt, hogy „legyen világossága”, és ez egyben a halálesetet is jelzi. Diószénben, Lábnikon és Magyarfaluban a ravatalon, „nyújtópadon” fekvő halottal szemközti sarokban a falra egy vásznat szegeznek és úgy tartják, hogy ezen a „lélekvásznon ül a lelke” temetésig. Pusztinában, Klézsén, Lészpeden, Diószénben és Magyarfaluban a nyújtópad melletti ablakba egy pohár vizet is szoktak tenni azért, hogy a halott lelke ihasson belőle. (Többek szerint a víz napról napra kevesebb lett, mert a lélek ivott belőle.) A halottas háznál a temetésig söpörni sem szabad, mert „kisöpörnék a lelkét” és ez a lélek nyugtalanságán, visszajárásán kívül újabb házbeli halálát is jelentette volna.

A falubeliek közül napközben sokan elmennek a halottas házhoz halottnézőbe, amikor keveset beszélgetnek a házbeliekkel, majd a halott mellett imádkoznak. A halottat sohasem szabad egyedül hagyni. Estére összegyűlnek a faluban élő rokonok, jó ismerősök, szomszédok és virrasztanak a halott mellett. A virrasztás sötétedés után kezdődik és egy ideig, Pusztina kivételével, a kántor, „deák” vezetésével közösen imádkoznak és énekelnek. Pusztinában a

falubeliek és a plébános között egy évtizede amiatt mérgesedett el a helyzet, mert a pap, más moldvai falvakhoz hasonlóan megtiltotta a deáknak, hogy a halott mellett akár csak egyetlen Miatyánkot is magyarul mondjon el. A falubeliek rosszsallásának az lett az eredménye, hogy ezután a deákat sem engedte a halottas házhoz, ami viszont nem várt következménnyel járt Pusztinában. A deák szerepét három olyan pusztinai asszony vette át, akik jól ismerik a virrasztáskor szokásos imádságok és halottas énekek sorrendjét és inentől kezdve közülük hívták el valamelyiket a halott mellé imádkozni és énekelni, – magyarul. Így történt, hogy tíz éve Pusztinában magyarul imádkoznak a halott mellett. A közös imádság másfél-két órán át tart és ezután csak a háziak, illetve néhány szomszéd, távolabbi rokon marad azért, hogy egész éjjel virrasszanak; csendben imádkozzanak, beszélgessenek. Virrasztás alatt ügyelni kell arra, hogy ne aludjanak el a halott mellett, mert a házban tartózkodó lélek veszélyt jelent az alvó emberre. Az alvásra vonatkozó tilalmat László Gyula a következőkkel magyarázta: „Míg a halott a lakásban volt, virrasztottak, ilyenkor nem volt szabad elaludni, mert az alvó ember lelke kiröppen a testből, s az üres testet megszállotta volna a halott közelben bolyongó lelke.” (László, 1944: 492.). A virrasztástól az sem volt idegen, hogy éjfél után kicsit könnyebben múlassák az időt, esetleg kínálkozó alkalommal viccelődjenek. Baranya megyében élő, Magyarfaluból áttelepült asszonyok olyan moldvai esetekre emlékeztek, amikor megtréfálták a tilalom ellenére elalvókat. Egyik esetben lyukas vászonzacskót hamuval töltöttek meg és ezt kötötték az alvó asszony derekára, aki felébredés után járkálva szórta maga után a hamut. A férfiak durvább tréfákra is képesek voltak. Egy visszaemlékezés szerint Magyarfaluban amikor észrevették, hogy valaki elaludt, spárgát kötöttek a halott kezeire, majd az alvót felébresztették és ezzel egyidőben meghúzták a spárgát, ami felemelte a halott kezeit. Az álmából ébredő ember nagyon megijedt a kezeit emelgető halott láttán és csak akkor fogott gyanút, amikor látta a többiek derültségét.

A temetésig közelben tartózkodó lélek ellátásán kívül különböző hiedelemcselekvésekkel igyekeznek megkönnyíteni a lélek túlvilágra vezető útját és ellátni mindennel, amire a másvilágon szüksége lehet. A koporsóban fekvő halott kezébe szoktak tenni egy zsebkendőt („bátyisztát”), és a rózsafüzérét („olvasóját”). A Baranya megyében élő moldvaiak az imakönyvet is beteszik a koporsóba, Moldvában ezt „Isten nevében” odaadják valakinek. A halott mellére olyan viaszból készített keresztet tesznek, aminek közepén egy pénzérme („para”) van azért, hogy „odaát váltsa be magát”. Három-négy évtizede a halott kezébe tették a pénzt azért, hogy másvilágra jutásakor „fizesse a vámot”. Diószénben Klézsén és Magyarfaluban úgy tartják, hogy a földi világot a túlvilágtól elválasztó vízen kell átjutni a földi világot elhagyó léleknek. Ezen a vízen a diószéniek és klézseiek szerint egy kis pallócska vezet át, Magyarfaluban úgy gondolják, hogy ladikon lehet átjutni. Ezekben a falvakban azért tesznek pénzt a halott kezébe, hogy a pallónál, illetve ladiknál meg tudja fizetni az átjutást: „Pénzt es tettek be, ha megy a hídon keresztül, fizesse meg. Át egy hídon a túlvilágra, kellett egy pénz. Egy hidecska, két-három lépéses pallócska, több nem. Menen át rajta a másik partra és akkor viszik őt az ő helyire ott.” (Szárász, Benke Jánosné sz. Benedek Róza 1906. Diószén) A földi világ és túlsó világ közötti vízen a lélek átjutását azzal is segítették, hogy a koporsót bizonyos helyeken a földre terített vászoncsík fölött vitték át. A ház küszöbe fölött, kapunál, hidaknál (víz fölött) és a temetőkapunál földre terített vásznat „pallóvászonnak” nevezik és a koporsó áthaladása után az a szegény asszony kapta Isten nevében, aki felvette a földről. A negyvenes évekig a moldvai csángók körében is gyakori, analógián alapuló szokás szerint azért vitték a földre terített vászon fölött a koporsót, hogy „a lelke is olyan könnyen menjen át”, mint a koporsó a pallóvászon fölött, illetve azért adták Isten nevében, hogy „a léleknek is legyen pallója”. Moldvában csak Magyarfaluban és Kisszaloncon emlékeznek néhányan arra, hogy a harmincas években valamelyik hozzátartozójuk temetésén még látták a pallóvászon leterítését. Ezzel szemben a Baranya

megyében élők emlékei szerint Magyarfalun (és Kisszaloncon) kívül Pusztinában és Lábnikon is terítették pallóvásznat az áttelepülést megelőző években.

A moldvai csángók a lélek túlvilági életét a földi élethez hasonlónak gondolják és azért igyekeznek a halottat étellel, itallal, ruhával és különböző használati eszközökkel ellátni, hogy a másvilágon a lélek nyugalomát valaminek a hiánya ne zavarja meg. A koporsóba gyakran teszik be a halott botját, óráját, zsebkendőjét. Klézsén a negyvenes években az is szokás volt, hogy a koporsóba egy üveg pálinkát, a halott kezére, vagy mellé egy kerek halottas kalácsot tettek. A szükséges ételt és italt, valamint „gúnyát” nem a koporsóba tették a halott részére, hanem Isten nevében adták egyrészt a halott körüli teendőket ellátóknak és a közös emlékezési alkalmak résztvevőinek, másrészt a rászorulóknak. A meghalt rokon lelke számára a túlvilágra szánt, szükségesnek vélt dolgok eljuttatásának leggyakoribb módja Moldvában az, hogy Isten nevében adják egy idegennek, rászorulóknak, vagy ismerősnek (de semmiképpen nem rokonnak). Hitük szerint az így adott ételt, italt, ruhát, különböző használati eszközöket megfelelően megköszönve az használhatja, aki kapja, de a túlvilágon a halott lelkéhez jut, részesedik belőle (vö. László, 1944: 479.). Erre utalnak az átadáskor elhangzó megfogalmazások: „Ha adok ételt valakinek Isten nébe, megmondom, adom emberemér, köszönnye meg. Akkor megköszöni. Isten fizesse, Isten juttassa eleibe, essék érte! Adok gunyát, met áltottam, nincs gunyája, akkor odaadom, akinek nincs. Megmondom, hogy adom emberemér, ezen a földön lejen a tiéd, a másvilágon legyen a hótté! Köszöni, Isten fizesse. A hóttér az jár, az a köszönet, az az Isten fizesse!” (Magyarfalu, Turbuc Katalin sz. Janku Katalin 1931.)

A halálesetet követő időszakban igyekeznek bőségesen ellátni Isten nevében adott étellel és itallal, illetve ruhával a halott lelkét. A temetés után a templomi kereszt és lobogóvivőknek Isten nevében adják azokat a „kendezőket”, amiket a menet indulása előtt a rudakra kötöttek. A koporsót vivő szekér oldalára kötött kendezőket a koporsóvivőknek adják, a koporsó leeresztéséhez használt két vásznat a sírásók kapják Isten nevében. A virrasztás résztvevőit éjszaka Isten nevében kínálják meg kaláccsal és pálinkával, reggel „galuskával” és pálinkával és ugyanígy a halott lelkének szánják az összes ételt és italt, amit Isten nevében adnak a nem ritkán többszáz fős halotti toron. A tort követő éjszakára az asztalon bort, „galuskát” és kenyeret hagynak a búcsúzás után még visszatérő léleknek. A halott részére kitett étellel kapcsolatban érdekes magyarázatot mondott el az egyházaskozári Bács Györgyné, aki 1947-ben született és a szülei Lábnik községből jöttek: „Levesből es, galuskából es egy tányérba szedtek és éjczakára kirakták az ablakba. Hogy éjczaka a halottnak a lelke eszik abból, szóval abból a párából, az ételnek a párájából. Evett es belőle, de nem látszott, hogy hiányzott, mer a gőz kellett a lelkeinek. Italt es raktak, bort. Apukám meghalt nyócvanháromba és akkor es raktunk így.” Pócs Éva „Kenyér és lepény – a régi nyersanyag és technológia szerepe a halottkultuszban” c. tanulmányában erről a következőket írja: „Az ukránok egy friss kenyeret kétfelé törnek és az ablakba teszik. A kiszálló gőz a halottaké. A temetés utáni ebéden forró kenyeret esznek, amelyet csak törni szabad, hogy a gőz szabadon kiszállhasson.” (Pócs, 1982: 190.). A mosdatást és öltöztetést végzők Isten nevében kapnak egy-egy rend „gúnyát” abból, ami a halott után maradt és ugyanígy osztogatják szét a falubeliek között a megmaradt ruhákat.

A moldvai csángóknál a temetést követő időszak halottas szokásait meghatározó hiedelem szerint a halálesetet követő harmadik napon a házból távozó lélek negyven napig még nem hagyja el a földi világot, hanem a rokonok közelében marad. Ez idő alatt gyakran tapasztalnak látszólag ok nélküli zajokat, amelyekből a lélek jelenlétére gondolnak. A lélek jelzéseit ilyenkor azzal magyarázzák, hogy a halott lelkét nyugtalanítják azok a tárgyak, amiket életében a házban megérintett, esetleg eldugott. Ezért temetés után a nyújtópad szétszedését követően a házban igyekeznek mindent elmozdítani a helyéről: „Ha zergetett,

meg kell mindent mutálni (mozdítani), azt mondják a halott után mindent mutálj meg, amit ő elért magától, valahová tett és ott es marad, akkor nem tud megnyugodni, hazajár. Így szokták mondani. (Pusztina, Erőss Józsefné sz. 1923.)

1992-ben halottak napján Pusztinában Mórinc Margittal (sz. 1949.) és Mórinc Katalinnal (sz. 1952.) beszélgettem abban a házban, ahonnan néhány nappal korábban édesanyjukat temették. A beszélgetés alatt egyszer csak olyan hangokat hallottunk, amit én sem tudtam semmihez hasonlítani így megérthettem azt is, hogy milyen a „rendkívüli zaj”. Amikor a házbeliek megbizonyosodtak arról, hogy a hallott négy, egyre halkuló, furcsa koppanást a házban nem okozhatta semmi, akkor mondta Mórinc Margit, hogy ez csakis édesanyjuk jelzése lehet:

– „Még nem is mozgattunk meg, met nálunk úgy van, hogy mikor a halott kimen a házból, másnapra mozgassuk meg a gúnyáit. Nem értünk oda a dolog miatt. Holnap meg kell mozgassunk mindent, ki kell fejrécscsük a házacskáját.”

A halálesetet követő negyven napig a halottas háznál minden éjszaka világítanak, mert „visszajő a lélek s megjárja a házat”. Az ilyenkor gyakori „zergetések” miatt gyakran hívják be az utcán járó idegent is, hogy a halott lelkéért Isten nevében ételt és italt adjanak. Pusztinában minden éjszakára az asztalon is hagynak „galuskát”, kenyeret, bort, vagy vizet a hazajáró léleknek. Az egyik elbeszélés a szokás elterjedtségének oroszországi példáját is tartalmazza: „A férjem nekem mesélte, hogy mikor a háborúba volt Russziába, ült egy öregembernél, s abba az időbe az öregembernek meghalt a bábája. Mikor az emberem este hazament oda, met ott hált náluk, minden este az asztalon kapott egy kenyeret, egy pohárba vizet s egy szál gyertyát. Kérdezte az öreget, hogy minek tette oda ki az asztalra. Azt mondta azér, met a bábája visszajő, ne kapja üresen az asztalt. Akkor ott es ennyiből van, pedig ortodox vót. Ők es urálták. Itt es van ki tesz ki asztalt, de sok nem.” (Pusztina, Nyisztor Péterné sz. Keszap Ilona 1927.) Pusztinában, Kisszalomoncon és Lábnikban a halottért negyven napig vizet hordanak; naponta Isten nevében egy vödör („kerdár”) vizet visznek a kútjukról egy beteges, gyenge falubelinek azért, hogy az köszönje meg s így a léleknek is legyen vize a másvilágon. Pusztinában olyan eset is volt, hogy az az idős asszony, akinek már régen meghaltak a rokonai, és ezért saját magáért hordta a vizet attól tartva, hogy halála után nem lesz olyan, aki majd érte hordjon. A negyvenedik napon egy szál gyertyával együtt a vödröt is odaadják Isten nevében annak, akinek addig a vizet hordták. Diószénben csak az ortodox románok között szokás a vízfordás, de voltak olyan esetek, amikor román asszony valamelyik (katolikus) csángó asszonyhoz hordta a vizet. Lábnikban vízfordás helyett negyven napig Isten nevében „parát adnak” valamelyik utcai kútnál az arra járónak. A vízfordás szokásával kapcsolatban többen elmondták azt a véleményüket is, hogy a szokás az utóbbi harminc évben terjedt el a moldvai csángók körében és a környező, vagy falubeli románoktól vették át. Ezzel kapcsolatban azonban figyelemre méltó az, hogy a Baranya megyében élő csángók között többen emlékeznek olyan konkrét esetekre, amikor Pusztinában és Magyarfaluban az áttelepülésük előtti években is hordták a vizet negyven napig. Ebből arra következtethetünk, hogy nem újkori átvételről, hanem a szokás időszakos megszűnésének és egyes falvakban újjáéledésének lehetünk tanúi. (Róheim Géza a vízfordás szokásának bolgár párhuzamáról írja: „Másnap szűz leánnyal vizet hordatnak a reggeli órákban. Két dézsával a pázsitot kell a lánynak locsolnia, négy dézsával pedig a szomszédos házakba kell vizet vinnie. Ez öt hétig tart és rendesen valamelyik szegény rokon végzi a halott lelki üdvéért.” Róheim, 1925: 187.) Ugyanez a jelenség figyelhető meg a negyvenedik napon rendezett tor megítélésével kapcsolatban. Több faluban is hallható vélemény szerint a negyvenedik napon a földi világot elhagyó lélek búcsúztatására rendezett tor („asztalvetés”) szokását csak az utóbbi évtizedekben vették át az oláhoktól. Ezzel szemben a Baranya megyében letelepedett klézseiek és lábnikiak emlékeznek arra, hogy áttelepülésük előtt is szokás volt a negyven

napos asztalvetés a távozó lélek elbúcsúztatására. Napjainkban a haláleset követő negyvenedik napon a moldvai falvakban misét mondatnak a halottért és ezt követően a mise résztvevőit, Magyarfaluban pedig a halott felkészítésében, temetőbe kísérésében és a tor előkészületeiben, lebonyolításában segédkezőket hívják el a házhoz, ahol „asztalt tesznek”, a temetést követő torhoz hasonlóan ételt és italt adnak Isten nevében a halott lelkéért. Moldvában úgy tartják, hogy a lélek a negyvenedik napon elhagyja az élők környezetét és ha ez idő alatt mindennel ellátták, akkor a másvilágra távozása után már megjelenésével, jelzéseivel nem háborgatja az élőket. Magyarfaluban olyan esetet is elmeséltek, amikor a negyvenedik napon madár alakjában megjelenő lélek jelzést is adott: „Nekünk es megtörtént. Az én emberem erőst szerette a kukukkmadárt. Bément az erdőbe sokat, ott addig ment fától fáig, hogy ő hallja azt a kukukkszót. S mikor vót negyven napra nekije, tettünk asztalvetést, akkor eljött egy kukukk a kertbe itt belől s ha nem szólott százötvent, akkor egyet sem. Akkor anyám sírni fogott, Klári, te halltál kukukkot százötvenet szóljon? Mondom, hallom most. Addig szólott belől egy fán, de itt a ház mellett, mi nem történt meg sem addig, sem attólta. Mondta anyám, ezt tudd meg, Izodór. Met mondják, a lelke bémenen egy valamibe, állatba valamibe. Nem csináltunk semmit, sírni fogtunk. Így történt s nekünk megtörtént. Halltam kukukkot szólni fel kilencig, de annyit nem halltam sem addig, sem attólta.” (Magyarfalu, Bogdán Klára sz. Csernik K. 1949.) A halottért fizetett mise után Lábnyikban és Diószénben kimennek a temetőbe a sírhoz, és ott imádkoznak a halott lelkéért, majd a házhoz mennek, ahol negyvenedik napi tort rendezik.

Státusz és szerep a hagyományozódás folyamatában

A beteg állapotának romlása és a hamarosan bekövetkező halálra utaló jelzések alapján a vér- és házassági rokonok, a szomszédok és a falubeli ismerősök felkészülnek azokra a tennivalókra, amelyek a holttest felkészítésével, a lélek ellátásával és a túlvilágra vezető útjának biztosításával kapcsolatosak. A halottal kapcsolatos szokásrendszer egyrészt előírja a közösségi elvárásoknak is megfelelő viselkedést és a lélekhit által meghatározott hiedelemcselekvéseket, másrészt a személyenként különböző rokonsági és ismeretségi viszonyoknak, státuszoknak megfelelően kijelöli az egyes teendőket, szerepeket ellátók személyi körét.

A halottas háznál lakó vérrokonok és az özvegyen maradt házastárs számára tiltott minden tevékenység, ami a halott felkészítésével, a temetés előkészületeivel kapcsolatos. Ugyanígy nem végezhetnek más jellegű munkát sem. Az ilyenkor szokásos tennivalókat azok a távolabbi rokonságban levők, illetve ismerősök és szomszédok látják el, akik közül többen már a haldoklás hírére elmentek a házhoz. A halál beállta után a teendők, szerepek egy részét a halott személyéhez fűződő viszony által meghatározott státusz egyértelműen meghatározza, amitől eltérni csak alkalmatlanság esetében lehet. A tennivalók között olyanok is vannak, amelyeket bárki elvégezhetnek, akire nem vonatkozik tiltás.

A halottnak nem a halottas háznál lakó közeli vérrokonai bizonyos tennivalókat elláthatnak, így részt vehetnek a holttest mosdatásában és öltöztetésében az elhunyt személy azonos nemű testvérei, gyermekei. Pusztinában, Diószénben és Magyarfaluban a testvérek és gyermekek közül a férfiak a sírgödör kiásásában, az asszonyok pedig a torra szánt ételek elkészítésében is segíthetnek. Klézsében és Kisszaloncon lehetőleg a halott személy unokái közül választják ki a koporsóvivőket. A vérrokonok által betölthető szerepek esetlegeseek, alkalmatlanság, vagy bármilyen egyéb ok miatt másokkal helyettesíthetők.

A házassági rokonság kijelölt szerepköre szintén szűk terjedelmű. A halott sógorai közül kerülhetnek ki a sírásók, illetve Pusztinában és Magyarfaluban lehetőleg a valamelyik sógorasszony irányításával és az ő szomszédasszonyainak közreműködésével készítik el a torra szánt ételeket. A diószéniek körében gyakori, hogy az elhunyt személy veje vagy menyje mosdatja és öltözteti a halottat, aki ezt a munkát szintén a saját szomszédai közül választott segítőkkel végzi.

A vérrokonok és házassági rokonok esetleges és nem kötelező érvényű szerepkörével szemben a műrokonsághoz tartozók részvétele a halott körüli teendőkben konkrétan meghatározott és széleskörű feladatokat jelent. Különösen igaz ez a keresztelési rokonságra, akik ugyanolyan mindennapos és közeli viszonyban vannak a családdal, mint a legközelebbi rokonok, de vérségi és együttélési kapcsolat hiánya miatt rájuk semmilyen tiltás nem vonatkozik. A keresztszülők keresztyermekük halála esetén a mosdatástól a halott temetőbe viteléig szinte mindent megcsinálhatnak. Keresztyermekének halálakor a „feresztés” után keresztanyja a maga által adott ruhácskába öltözteti a gyermeket és temetéskor ő az, aki a kicsi koporsót a hóna alatt viszi ki a temetőbe. Amennyiben a keresztszülők anyagi helyzete engedi, akkor gondoskodnak a keresztyermekük halotti torához szükséges alapanyagokról és az ételek elkészítéséről. Fialal halott temetési menetében a koporsót szállító szekér mellett a halott lakodalmát jelképező virágospálcákat visznek. Magyarfaluban és Lábnyikban a szükséges színes szalagokat szintén a keresztanya adja azoknak a falubeli lányoknak, akiket felkért a virágospálcák elkészítésére. Diószénben a mosdatásra és öltöztetésre, Pusztinában a sírásásra gyakran a halott komáját kérik fel. A keresztszülő halálakor elsősorban a keresztyerekeinek a dolga, hogy a temetési menetben a templomi lobogókat és kereszteteket vigyék. Diószénben és Magyarfaluban a keresztlányok a lobogóvivők, a keresztfiúk pedig a koporsóvivők. A keresztelési rokonsághoz kapcsolódó szerepek abban különböznek a vér- és házassági rokonság szerepeitől, hogy az utóbbiak olyan megengedő szerepek, amelyeket esetlegesen elláthatnak, addig a keresztelési rokonság tagjai számára szinte kötelezően ellátandó tennivalókat jelöl ki rokonsági státuszuk. Ezekről az szerepelvárásoktól csak alkalmatlanság, vagy más rendkívüli ok miatt térhetnek el.

A keresztelési rokonsághoz hasonlóan széleskörű szerepkörrel rendelkezik a szomszédság azzal a különbséggel, hogy a keresztelési rokonok számára konkrétan kijelölt teendőkkel szemben a szomszédághoz tartozó személyek gyakorlatilag minden halott körüli tennivalót elvégezhetnek, temetéssel, torral kapcsolatos előkészületi munkában részt vehetnek. A szomszédság körébe a háztól fölfele és lefele lakó 3-4 családot számítják, akik között gyakran vannak távoli rokonok is. A szomszédokhoz fűződő viszonyt általában a mindennapos kapcsolat, az egymásrautaltság, a gyakori kölcsönös segítségnyújtás jellemzi. Mindezek következtében a szomszédok is jól ismerik a környező családok mindennapjait, problémáit, így arra is alkalmasak, hogy szükség esetén bármilyen területen segítséget nyújtsanak. A szomszédok értesülnek először a beteg állapotának válságossá válásáról, így elsőként mennek a haldokló mellé. Gyakran a szomszéd fogja a szenvedő kezébe a gyertyát, és így az ő vezetésével kísérik ki a halott távozó lelkét. Magyarfaluban és Lészpeden gyakran a halott mosdatására, vagy a koporsó elkészítésére, Klézsén sírásásra valamelyik szomszédot szokás felkérni. Ezekon a feladatokon kívül azokat a tennivalókat is a szomszédok látják el, amelyeket a rokonsági státusz által kijelölt személy alkalmatlanság miatt nem láthat el. Túl fiatal, vagy kevés keresztyerek esetén a hiányzó személyek helyére a szomszédok közül kérnek fel a keresztyerekekhez hasonló korú fiatalokat lobogó-, vagy koporsóvivőknek. Alkalmas sógorasszony hiányában valamelyik szomszédasszony irányításával készítik el a torra szánt ételeket. Mindezekből kitűnik, hogy halálesetkor a szomszédok a legkülönbözőbb tennivalók elvégzésébe kapcsolódhatnak be, bármelyik rokonsági státuszhoz kötődő szerepet szükség esetén elláthatják, mintegy helyettesíthetik. A vérrokonságon, valamint házassági és

múrokonnságon belüli egyes státuszok és az ezekhez kötődő, jól körülhatárolható szerepekkel szemben a szomszédság státuszára a kompatibilitás jellemző azáltal, hogy a szomszédok körébe tartozó személy bármely tennivaló ellátására felkérhető.

Az eddigiekből látható, hogy a halott körüli teendőket elsősorban azok a különböző rokonok és a szomszédok végzik, akik a család mindennapos életét is jól ismerik és közvetlen, személyes kapcsolatban vannak a családdal. A halottas család esetében azt a csoportot tekinthetjük elsődleges csoportnak, akik a konkrét teendőket, szerepeket a családhoz fűződő kapcsolatuk, nem pedig elsajátított, fizetésért végzett állandó szerepük miatt látják el. A státusz - szerep kapcsolat fontos meghatározója a hagyományozódás folyamatának. A faluközösség szokásrendszerét a közösség valamelyik tagja akkor kezdi megismerni, amikor kisgyerek korában szülei magukkal viszik a torba, negyven napos „asztalvetésre” vagy halottak napjának estéjén tartott emlékező zsoltározásra. Ezeken az alkalmakon még többnyire passzívan szemlélődő gyermekeknek külön helyük van, ahol lassan elsajátítják az ilyenkor szokásos alapvető viselkedésmintákat. Rokonsági kötelékek miatt az évek múlásával szűk szerepkörben már érintetté is válhatnak: keresztyerekként templomi lobogókat, vagy koporsót kell vinniük. A hagyományozódás folyamatának alapját jelenti ez a mindig bővülő szereptanulás. A közösség fiatal tagja minden egyes halálesetkor más és más kapcsolatban áll a halottal, ennek megfelelően állandóan változó státuszhoz illeszkedő szerepet kell megtanulni és ennek megfelelően ellátni. Házasságkötésével bővülnek a rokoni kapcsolatai és ezzel egyidejűleg az ellátandó szerepek is. Felnőtt korára a legkülönbözőbb státusz - szerep helyzeteket elsajátítva lesz képes arra, hogy adott esetben bármilyen tennivalót ellásson.

A másodlagos csoporthoz azok a falubeli személyek és szervezetek tartoznak, akik valamelyik eseménynél bekapcsolódnak a halottas rítusokba és ezeken nem csak részt vesznek, hanem mintegy ellenőrzik a hagyományos szokásrendnek a közösségi elvárásoknak is megfelelő végrehajtását. A másodlagos csoporthoz tartozónak tekinthetjük az egyházat is, amely a hagyományok ellen egyes moldvai falvakban gyakran avatkozik közbe. E tanulmánynak nem célja egyes moldvai katolikus papok ténykedését ismertetni, ezért csak azok az egyházi intézkedések kerülnek megemlítésre, amelyek valamilyen formában hatást gyakoroltak a hagyományos szokásrendre. Több faluban elmondták, hogy bizonyos szokásokat (kalács elhelyezése a koporsóban, pallóvaszon terítése) pogány, vagy ortodox szokásként a pap tiltott meg. (A pallóvaszon tiltása azt eredményezte, hogy többen csak a házban, a nagy nyilvánosság kizárásával terítették le a földre és csak ott vitték át fölötté a koporsót, mások pedig a leterítésre szánt mennyiséget Isten nevében adták. Ez utóbbi esetben is érvényes annak elősegítése, hogy a léleknek „legyen pallója”, de kimarad a lélek átjutásának megkönnyítésére irányuló analógiás elősegítés azáltal, hogy a holttestet az utóbbi esetben nem viszik át földre terített pallóvaszon fölött.) Ezekben az esetekben az egyház, mint szervezet ellenőrizte és változtatta meg az egyházhoz is tartozó közösség szokásait. Más esetben a pap nem annyira az egyházat, hanem azt felhasználva az állami politikát képviselve avatkozott közbe, s ez nemegyszer váltott ki felzúdulást a falvakban. A korábban már említett pusztinai esetben a sorozatos egyházi önkényeskedés miatt a plébános a falu többségével került szembe. A falubeliek éveken keresztül kérték a plébánost annak engedélyezésére, hogy virrasztáson a kántor egyszer magyarul is elmondhassa a Miatyánkot. Ennek eredménytelensége miatt a kántort próbálták megfizetni, de az a pénz eltétele után sem volt hajlandó magyarul imádkozni. Tíz éve a helyzet odáig fajult, hogy a plébános megtiltotta a kántor részvételét a virrasztáson. A faluban ez a nem várt fordulat az egyházat is meglepő helyzetet eredményezett. A kántor szerepét nagyon gyorsan átvette három falubeli asszony, akik jól ismerték az imádságok és énekek virrasztáskor szokásos sorrendjét, szépen tudtak énekelni és innentől kezdve a virrasztáson szokásos közös imádkozást és éneklést a három „zsoltározó asszony” valamelyike vezeti, – magyarul. A plébános erre azzal fenyegetőzött, hogy nem

temeti el a halottakat, aminek abszurditását ő maga is hamar belátta. A szerepcserét azzal torolta meg, hogy a halál tényét jelző napi háromszori harangozás helyett csak egy harangozást engedélyezett, ami miatt a falubeliek közül többen megtagadták az egyházi adót. A pap válaszként megtagadta a gyóntatást, mire az egyik asszony magyarországi pap vendégét kérte meg, hogy gyóntassa meg a „büntetett” pusztinai híveket. Tíz év elteltével a plébános azzal hátrált meg, hogy visszaengedte a kántort a virrasztásra, ahol azóta nem kérnek tőle külön szolgáltatást a háziak, de nem is tartóztatják. Távozása után valamelyik fiúgyermeket elfuttatják a zsoldárokozó asszonyok valamelyikéhez és elhívják a házhoz, hogy magyarul imádkozva, énekelve virrasszanak a halott mellett. 1990-től Moldvából is sokan mentek Magyarországra vendégmunkásként és ennek következtében sok családnál van már magnetofon. A faluban kézzől-kézre járnak azok a kazetták, amelyeken ezek az asszonyok zsoldároznak a halott mellett, vagy vezetik a halottak napi emlékező zsoldárokozást. Ezeket a felvételeket átmásolva őrzik és gyakori, hogy virrasztáskor éjfél után ezeket hallgatva imádkoznak halottjaik mellett. Az említett események és jelenségek azt is érzékeltetik, hogy csak az utóbbi néhány év politikai, gazdasági változásai miként hatottak és épültek be a halottas szokások hagyományos rendszerébe úgy, hogy az önkényeskedő egyházpolitika és a modernizáció nem feltétlenül kioltó hatással, hanem a szokásrendszert gazdagító, elmélyítő következményekkel járt.

A heterogén kulturális környezet hatása a szokásrendszerre

A II. világháborút követően Baranya megye három községébe kilencszázkilencvenen érkeztek hat moldvai faluból. Magyarfaluból háromszáznegyvennyolcan, Pusztinából kétszázhetvenen, Lábnikból kétszázötvenöt, Lészpedről százan, Klészéből ötvennégyen és Diószénből hárman találtak új otthonra Szárászon, Egyházaskozáron és Mekényesen. Moldvából való kivándorlásuk következtében egyrészt korábbi rokonsági kapcsolatrendszerük megbomlott és hiányossá vált, másrészt kulturális környezetük heterogénné vált. Egyházaskozáron 1945-ben letelepedett moldvai csángókon kívül éltek svábok, felvidéki magyarok, bukovinai székelyek, és erdélyi magyarok. Ezzel szemben Szárászon 2 sváb család kivételével csak moldvaiak voltak s köztük is a legtöbben Pusztinából (Albert, 1992).

A Baranya megyei moldvaiak körében a hagyományozódás folyamata eltért a szülőföld falvaiban jellemző törvényszerűségektől. A három baranyai faluban élő moldvaiak elsődleges csoportbeli kapcsolatrendszere beszűkült, így a különböző tennivalókat, szerepeket ellátó személyeket már csak azért sem választhatták ki a rokonsági státusznak megfelelően, mert a hozzátartozók többsége Moldvában maradt. A kijelölt szerepet ellátó rokon hiányában sok esetben a szomszédokat sem kérhették meg, mert a szomszédságban nem ritkán svábok, felvidéki magyarok voltak, akik a moldvaiak szokásait nem is ismerték. A csángók hagyományos szokásrendjének bizonyos elemei nemcsak a környezetükben élő svábok, felvidéki és erdélyi magyarok eltérő hagyományai, hanem a hat moldvai település egyes szokások terén mutatkozó különbözőségei miatt is megváltoztak. Egyházaskozáron azok a moldvai szokások is hamar megszűntek, amelyek a környezetben élő, más moldvai községekből származók szülőfalvaikban nem voltak jellemzők. Ez utóbbi változásra példa lehet az a jelenség, ami a pusztinaiak egyik halottak napi szokásának szárászai továbbélésével és ugyanennek a szokásnak az egyházaskozári megszűnésével kapcsolatos. A pusztinaiak körében (Moldvában napjainkban is) jellemző halottak napi szokás az, hogy halottak napján a temetőben Isten nevében kalácsot, gyertyát és kis pohár pálinkát osztogatnak. A másik öt faluban nem szokás a temetőben pálinkát adni. Szárászon 303 moldvaiból kétszázhetvenen voltak pusztinaiak és ezért Szárászon még a nyolcvanas évek elején is természetes volt, hogy

halottak napján kalácsot, gyertyát és pálinkát adjanak Isten nevében azoknak, aki hozzátartozójuk sírja előtt elmentek. Ezzel szemben a Szárászról Egyházaskozárra betelepült pusztinaiak a pálinka sírnál történő osztogatását Egyházaskozáron azonnal elhagyták, hiszen az Egyházaskozáron élő, a pusztinaiaknál jóval nagyobb lélekszámú lábniak és Magyarfaluból származók körében ez nem volt szokás. Megmaradhattak azok a szokások amelyek Moldvában általánosak voltak, s jellegükénél fogva a nem moldvai származású nyilvánosság kizárásával lebonyolíthatók. Ezek közé tartozik a halottak napi asztalvetés, amit Moldvában napjainkban is az udvaron, Baranya megyében pedig a házban rendeznek. Egyházaskozáron zárt családi körbe kerültek azok a szokások is, amelyek a moldvai falvakban sem egységesek. Régi szokásuk szerint az egyházaskozári pusztinaiak halottak napjának éjszakájára terített asztalt hagynak a halott hazatérő lelke számára annak ellenére, hogy a többi moldvai faluban ez nem volt szokás. A szokás Baranya megyei fennmaradását az tette lehetővé, hogy azt csak a szűk családi kör látja, így ellenző véleménnyel nem kell számolni.

A halott mosdatásával, öltöztetésével, a házban történő felravatalozásával és a virrasztással, a temetőbe való kivitelével kapcsolatos, Moldvában napjainkban is élő hagyományos szokások Baranya megyében szinte egyik napról a másikra megszűntek amiatt, hogy a halálesetek többsége kórházban következett be, illetve a halottat azonnal ki kellett vinni a temető ravatalozójába. A nyolcvanas évektől a hagyományozódás folyamata azért is megszakadt, mert a moldvai születésű hagyományhordozó réteghez tartozók halála után a következő generáció tagjainak többsége a hagyományokat ugyan ismeri, de már nem követi. A moldvai hagyományok Baranya megyei megszűnésének másik oka a szétköltözés. 1980-ban halottak napjának estéjén a szárászi temetőben még láthattam, ahogy a faluban élő pusztinaiak gyertyát, kalácsot és pohárka italt osztogattak Isten nevében. 1994-re mindössze 9 moldvai család maradt az isten háta mögötti faluban, az elköltözők házeit pedig csekély összegért vásárolták meg az ország legkülönbözőbb részeiről érkező, nagyon szegény családok.

1994-ben az egyházaskozári általános iskola nyolcadik osztályosai között végeztem egy felmérést. A kérdőív kérdéseire adott válaszokból kiderült, hogy a moldvai nyelvjárás kifejezéseit, az egyes falvak elhelyezkedését, bizonyos szokásokat ugyanúgy ismerték, vagy nem ismerték a moldvai, mint a sváb, vagy erdélyi magyar származásúnak tekinthető diákok. A vizsgált osztálynál alig akadt olyan gyermek, akinek a mind a négy nagyszülője moldvai származású lett volna. A moldvai hagyományos kultúrával, illetve Moldvával kapcsolatos magasabb ismeretszintjének meghatározója nem a származás, hanem az, hogy az illető diák tagja vagy sem a moldvai kulturális értékeket közvetítő népdalkörnek. Ezek a fiatalok ismereteiket az ország bármely pontján élő kortársaikhoz hasonlóan az iskolában, szakkörökön, illetve a tömegkommunikációs eszközökön, elsősorban a televízió keresztül szerzik és ennek következtében már a tömegkultúra értékeinek hordozóivá válnak.

Irodalom

- ALBERT ISTVÁN (1992): *Egyházaskozár helytörténete* (Legújabbkori Múzeum, kézirat)
- DIÓSZEGI VILMOS (1978): *A pogány magyarok hitvilága*. Budapest: Akadémiai.
- FERENCZI GÉZA (1990): Újabb adalékok a moldvai csángók kérdéséhez. *Korunk*, 250-254. o.
- GEGŐ ELEK (1838): *A moldvai magyar telepekről*. Buda.
- GUNDA BÉLA (1994): A moldvai csángómagyarok eredetéről. *Néprajzi Látóhatár* 1-2. sz. 39-53. o.
- LÁSZLÓ GYULA (1944): *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest: Magyar Élet.

- MUNKÁCSI BERNÁT (1903): A moldvai csángók eredetéhez. *Ethnographia*, 54-56. o.
- PAIS DEZSŐ (1975): *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Budapest: Akadémiai.
- PÓCS ÉVA (1982): Kenyér és lepény – a régi nyersanyag és technológia szerepe a halottkultuszban. Hoppál Mihály – Novák László (szerk.): *Halottkultusz. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 184-199. o.
- RÓHEIM GÉZA (1925): *Magyar néphit és népszokások*. Budapest: Atheneum.
- TÁNCZOS VILMOS (1995): *Gyöngyökkel gyökereztél*. Csíkszereda: Pro-Print.
- VIRT ISTVÁN (1989): Halottas szokások és hiedelmek a Baranya megyében élő moldvai csángóknál. Pécs: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 227-239. o.
- VIRT ISTVÁN (1990): Egy moldvai magyar község (Pusztina) halottas szokásai. Fejős Zoltán – Küllős Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 132-145. o.
- VIRT ISTVÁN (1991): Halottas szokások változásainak vizsgálata Pusztinán és a Baranya megyében élő csángóknál. Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*, Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 649-654. o.
- VIRT ISTVÁN (1992): Csángó halotti szokások. *TÉKA* 24-31. o.
- VIRT ISTVÁN (1993): „Meggzabadultam már a testi haláltól” (A moldvai csángók lélekhite). Péterbencze Anikó (szerk.): *Moldovának szíp tájaind születtem*, Jászberény, 60-67. o.
- VIRT ISTVÁN (1994): Halál és emlékezés (Halottak napi szokások a Bákó megyei Pusztinán). *Néprajzi Látóhatár* 1-2. sz. 125-135. o.
- WEIGAND, GUSTAV (1902): *Der Ursprung der s-Gemeiden. Neunter Jahresbericht des Instituts für rumanische Sprache zu Leipzig*. 131-154. o.